

Mustafa 'Âli'nin Nusret-nâmesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği

Historiography of Mustafa Ali According to his Nusret-nâme

H. Mustafa Eravcı *

Öz

1578-80 Kafkas seferine serdar Lala Mustafa paşanın münşisi olarak katılan 'Âli, bu esnada vuku bulan diplomatik kayıtların suretlerini ve günlük notlarını derleyerek Nusret-nâme adlı eserini tedvin etmiştir. Bugün bu eserin nüshaları dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunmaktadır. Eserinin içeriğini sefer meclisinin toplantılarına ve kronolojik esasa göre düzenleyen müellif, çok farklı kaynakları da kullanarak kendine özgün bir tarihi metin ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada Nusret-nâme'nin teknik yazılış özellikleri ile müellifin tarih metodolojisi ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Gelibolulu Mustafa 'Âli, Nusret-nâme, Tarihçi, Münşi

ABSTRACT

'Âli, was participated as münşi under the leader of Lala Mustafa Paşa in the Caucasus campaign of 1578-80 ,later on written his work, called Nusret-nâme, by compiling his daily note and official correspondence which was taken place during this campaign. The copies of this work are to be located in the several library of World. The content of his work is organised in according to chronological principle and the meeting of campaign council by author who thus produced original historical work by using different source. In this study technical method of writing of Nusret-nâme and author's history method are illustrated.

Key Words: Gelibolulu Mustafa 'Âli, Nusret-nâme, Historian, Secretary

* Yrd.Doç.Dr.Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin ünlülerinden birisidir. O, Osmanlı devlet bürokrasisinde önemli bir yer işgal etmiş ve hayatı boyunca çeşitli alanlarda irili ufaklı yaklaşık 60 kadar eser vermiştir. Bu münasebet ile bu yüzyılımızın başından günümüze kadar birçok Türk ve oryantalist araştırmacı onun hayatı ile tarih, sosyal kritik, mistik, ebedi ve mantık türü eserleri hakkında inceleme yapmışlardır¹. Bu teşebbüsler onun tarihçilik yönünün belli noktalarını ortaya çıkarmıştır. Ancak bunların öncelikli hedefleri farklı olduğu için bu bağlamdaki sonuçları daha ziyade sığ kalmıştır. Bununla beraber son dönemlerde Fleischer, kendi deyimi ile "Âlî'nin düşünsel yönelimini ve tarih yaklaşımını birkaç akıllıca seçilmiş örnek aracılığıyla aydınlatma ve tanımlama yoluna gitmiştir"². J.Schmidt ise Kühü'l-ahbârın bütününe kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutarak onun ışığında tarihçiliğini ele almıştır. Kuşkusuz Osmanlı döneminin İbni Haldun'u olarak gösterilen 'Âlî³ gibi bir düşünür ve tarihçinin eserlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi yani tek den tüme varım metodu ile onun düşünce boyutu ve tarihçiliği hakkında yeni teorik bilgiler ortaya çıkacaktır. Bu çalışma bu anlamda öncelikle Nusret-nâme adlı eserinin yazılım özelliklerini ve müellifin bunu yazarken takip ettiği tarih metodolojisini aydınlatacaktır.

'Âlî mahlası ile bilinen Mustafa bin Ahmed 1541 yılında Gelibolu'da muhtemelen Boşnak kökenli bir aileden dünyaya geldi. Ailesinin ve muhitinin kültürel alt yapısının imkanları ile iyi bir ilköğretim eğitimi alan 'Âlî, daha sonra orta öğretimini Rüstem Paşa ve Haseki, yüksek öğretimini ise Sahn-ı Seman medreselerinde tamamladı. O almış olduğu eğitim ve öğretime binaen medresede âlim olarak çalışmak istemiş ise de kader onu bürokraside çalışmaya mahkum etmiştir. Böylece 1578 yılına kadar geniş Osmanlı coğrafyasındaki önemli merkezlerde divan katibi olarak hizmet etmiştir. Ancak kendisindeki yetenek ve kültürel birikimle döneminin üst seviyedeki bürokratları aynı standartlarla mukayese eden 'Âlî, yapmış olduğu işlerden hoşnut kalmamış ve daha yüksek bir mevkiye gelebilmek için çırpınmıştır. Bu bağlamda o ilgili bütün bürokratik prosedürü ve meşru yolları her şartta kullanmıştır. Onun bu istekli ve azimli teşebbüsleri 1577 yılı sonunda sonuç getirir ve bahtı açılarak İran harbinde serdar olan eski

¹ Mahmud Kemal'den C. Fleischer'e kadar bir çok araştırmacı 'Âlî'nin biyografisi ve eserleri üzerinde çalışma yapmışlardır. Bu teşebbüsler ile onun eserlerine dayalı olarak ortaya konan tezler için bkz. Jan Schmidt, *Pure Water for Thursty Muslim*, Leiden 1996, s.1-19; kezâ H. Mustafa Eravcı, *Mustafa 'Âlî's Nusret-nâme*, (Basılmamış Phd Tezi), Edinburgh 1998, v.1, s.1-30.

² Cornell Feischer, *Tarihçi Mustafa 'Âlî*, İstanbul 1996, s. 243.

³ Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and İbn Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, 18/3-4 1983, s.198-220

hamisi Lala Mustafa Paşa'ya, münşi olarak atanmıştır. Böylece 'Âlî sefer esnasındaki resmi yazışmaları yapmış, olayların merkezinde bulunarak yaşayanlarla direkt temas kurarak müşahedelerini ve çeşitli rivayetleri kaleme almıştır. O, daha sonra bütün bu çalışmaları derleyerek eserine, zaferleri anlatan kitap anlamına gelen "Nusret-nâme" ismini vermiştir.

Bu eser iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk kısım, Osmanlı-Safavi ilişkilerinin tarihî süreci ile, Lala Mustafa Paşa liderliğindeki Osmanlı ordusunun 1578-79 Güney Kafkasya seferine dair hadiseleri ve resmi yazışmaları içermektedir. Muhtemelen O, bu bölümün müsveddesini Erzurum'da 1579 yılı kışını geçirdiği zaman kaleme almıştır. Çünkü Hazine nüshasında bu bölümün sonundaki "hatime" ile Erzurum'da kalan birliklerin ve kendisinin yaptı işlere dair verdiği bilgiler bu iddiayı güçlendirmektedir. İkinci kısım ise, 1579 ilkbaharında Osmanlı ordusunun Kars'a gelişi ile burada tarihi kalenin yeniden inşası gibi konuları ve bu dönemde vuku bulan diplomatik kayıtları ihtiva etmektedir.

Nusret-nâme'nin bugün dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunan sekiz adet nüshası bilinmektedir.

BM: □ British Mesuem Add. 22,011, in the Catalogue of Turkish manuscript in the British Museum (61b-62a)□

H: Hazine No.1365, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu, s. 230-1

R: Revan No. 1298, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu, s. 231

N:Nuri Osmaniye Kütüphanesi, No. 4350

V:Viyana National Bibl. No. 1017, Flügel Katal. II. s. 238

E: Es'ad Efendi Süleymaniye Kütüphanesi, No. 2433, TC. Yazmalar Katoloğu, s. 230

P: Paris Bibliotheque Nationale, No. 1134,Bibliotheque cat II, s.175

K: Kahire, Dârü'l- Kütüb Mısri, No. TK 237,'Âlî Efendi Hilmi Dağıstânî, Fihristü'l-Kütubit Türkiyyeti fî'l-Kütüphaneti'l-Hıdıvıyyeti,Mısır 1306, s.242. Bu nüsha elimizde bulunmadığı için

değerlendirmenin dışında tutuluyor.

Biz Nusret-nâme'nin yazar tarafından yapılmış ilk taslağı veya müsveddesine sahip değiliz. Ancak Âlî, Şark Seferi esnasında kendi müşahedeleri ile bazı ravilerin rivayetlerini günlük not olarak tutmuş ve resmi yazışmaların suretlerini uygun bir şekilde kopya veya kayıt ederek eserinin ilk toplu müsveddesini derlemiş olmalıdır. Daha sonra Halep'de Tımar defterdarı olarak bulunduğu esnada 1581 kışında Fakir Şeyh isminde özel bir hattata bugün Londra'da British Müzesinde bulunan minyatürlü nüshayı yazdırarak tedvin etmiştir(25 Mayıs 1582). Muhtemelen mezkur yıl sonu veya 1583 ilkbaharında İstanbul'a gelerek Nusret-nâme'yi ve diğer eseri Câmi'u'l-buhuru Sultan III. Murada takdim eden 'Âlî', padişahın ilgisine mazhar olmuştur. Bu bağlamda onun nezaretinde Sultan Murad'ın özel katibi Mustafa bin Abdülcelil ve saraydaki sanat erbabı bugün Topkapı Sarayı Hazine bölümünde bulunan özel münakkaş nüshayı istinsah etmişlerdir(1584). Geri kalan nüshalar XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tarihî, dinî ve edebî eserlerin çoğaltılmasına dönük kültür politikasının bir sonucu mezkur asır içinde kopya edilmiştir⁴.

Kuşkusuz Hazine nüshası BM nüshasının kopyasıdır. Nitekim Hazine ve BM yazılış tarihleri bakımından çok yakın olduğu kadar, imlâ ve kullanılan diyalektik ile aksan yönünden de çok büyük bir benzerlik söz konusudur. Sadece içindekiler kısmının bir yerinde, yani sefer sırasındaki resmi yazışmaların konu gelişmesine göre sıralanmasında farklılık söz konusudur. Nitekim 'Âlî, BM nüshasında farklı bir yerde verilen Gürcistan Prensi Menuçehr'e yazılan mektupları Hazine nüshasını düzenlerken kronolojik sıraya göre düzenlemiş ve bu organizasyonu "Tetim-i Kelâm" başlığı ile vermiştir. Bu durum aynı zamanda 'Âlî'nin Hazine nüshasının düzenlenmesi ile yazımında görev aldığını göstermektedir.

Geri kalan nüshalar R, V, E, N, P, çeşitli zaman diliminde BM temel alınarak çoğaltılmıştır. Çünkü BM'nin içeriği ve konuların sıralanmasıyla bunlar aynıdır. Bununla beraber XVIII. yüzyılda neşredilen nüshaların hemen hepsi de ya eksiktir veya ilavelerle doludur. Ancak geniş anlamda bunlar metnin şekline zarar getirecek durumda değildir. Daha ziyade bu ilaveler bir şahıs ile⁵ olayı veya coğrafyayı tanıtırken⁶ konulan şerhlerdir.

⁴ Nusret-nâme'nin nüshaları hakkındaki veriler ve analizi için bkz. H.Mustafa Eravcı, *Mustafa 'Âlî's Nusret-nâme*, (Phd tez), Edinburgh 1998, c.I s. 183-93.

⁵ Örneğin 'Âlî'nin Halep'e Tımar Defterdarı olarak atanmasına dair bilgi BM ve H nüshalarında yoktur. Fakat diğer nüshalarda mevcuttur. Hakezâ Karaman Beylerbeyi ile ilgili bilgiler ayrıca Şeref Han olayında Mahmud Hasan Beyin daha önceki hizmetleri yine bu konuda gösterilebilecek örneklerdir. Bu çerçevedeki bilgilerin farklılığı için bkz.H:Mustafa

Eksiklikler açısından ise N'deki eksiklikler tamamen manayı bozacak türde eksiklikler değildir (mısra, beyit, metin atlamaları gibi). Ancak resmi yazışmaların içeriğinin çoğu kez yakın, hatta hadiselerin diğer bölümlerde tekrar edilmesi veya tersi bir durumun söz konusu olmasından dolayı, zikrettiğim bu nüshalarda atlamalar ve karışıklıklar biraz daha fazladır. Ayrıca daha sonraki nüshalarda asker sayıları ve bazı özel isimler hakkında⁷ verilen bilgiler farklılık göstermektedir. Bu bilgiler sık sık 'Âli'nin diğer eseri Kühü'l-ahbâr'daki bilgiler ile aynıdır. Bu durum, muhtemelen bu nüshalar hazırlanırken katiplerin Kühü'l-ahbâr'daki bilgileri esas almalarından ziyade, XVIII.yüzyılda bu eserin de çok sayıda istinsah edilmesi⁸ münasebetiyle aynı katiplerin hem Nusret-nâme hem de Kühü'l-ahbâr' nüshaları çoğalttığı izlenimini vermektedir.

Bu sonraki grup, kendi içlerinde imlâda, değişiklikte ve eksiklikteki küçük çaplı çeşitliliğe rağmen çok yakın benzerlikler taşırlar. Öyle ki, onlar hemen hemen muhtevada aynı temel versiyondan kopyalandığını gösterir (V, E'deki 143b hariç). Bununla beraber V, E, P bütünü ile tamamlanmamış ve çok dikkatlice kopya edilmemiş nüshalardır. Bu grup içinde E, V, aynı eksikleri, ilaveleri ve imlâda aynı türden yanlışları ihtiva ederler. Ne şüphe ki E, direkt olarak V'den kopya edilmiştir. Fakat P'de bu eksik nüshalar içinde zikredilirse de ilaveler, eksiklikler ve imlâ açısından bu son grup ile ciddi farklılıkları mevcuttur. Bütün bu hülasalardan sonra şöyle bir netice çıkarılabilir.

I-İmlâ ve yazılış tarihi bakımından B=H (içerik kısmında konuların sıralaması hariç),

II-R=V=N=P=E İçindeki kısmında konuların sıralanışı bakımından B=R=N=E=P=V,

III-Yazı bakımından E, hariç (divani) diğerleri aynıdır, (nesih)

IV-P, E, V tamamlanmamış nüshalardır, B, H, R, N, tamamlanmıştır.

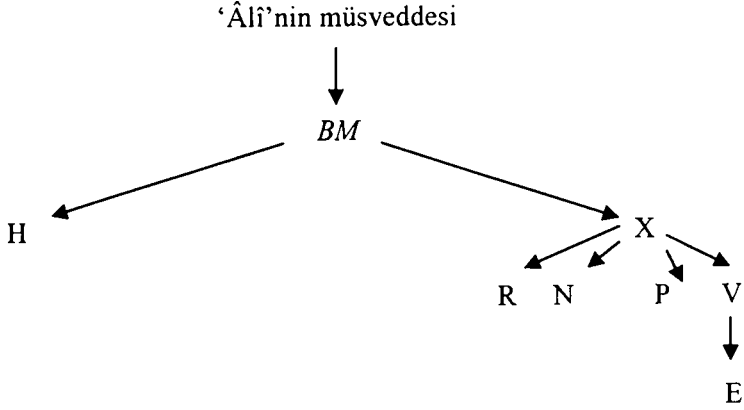
Bu neticeden muhtemelen şöyle bir çizelge çizilebilir.

Eravcı, aynı tez, c.II, s.400,411,436.

⁶ Yine İran sınırındaki Çem-çam bölgesi feth edilirken N nüshasında ilave bilgi olarak buradaki kaleler ve toplum yapısı hakkında şerh konmuştur. N, vr 157a.

⁷ Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. H.Mustafa Eravcı, aynı tez, c.II s. 401, 412, 413, 424, 432, 452.

⁸ Kühü'l-ahbâr nüshalarının yazılış tarihleri ile farklılıklar için bkz. Mustafa İsen, *Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994, s.15

Nusret-nâme'nin, _ giriş hariç, _ içerik örgüsü İran harbinin ilanı ile başlayan Lala Mustafa Paşa liderliğindeki sefer meclisinin toplantılarına göre düzenlenmiştir. Bu içtimalar, çoğunlukla savaş hazırlığına bağlı olarak İstanbul veya ordunun uzun süre kaldığı Erzurum ve Kars'da ayrıca yer yer de sefer güzergahındaki menzillerde yapılmıştır. Dolayısıyla sefer menzilleri ile bu ana bölümler arasında paralellik vardır. Bununla beraber “Bu meclis” ifadesi ile başlayan yerlerde meclis kararını direk yansıtan sadece resmi yazışmalar yoktur. Buralarda bazen mektuplar bazen de müellifin müşahedeleri ile çeşitli ravilerin rivayetleri veya her üçü alt başlıklar halinde verilmektedir. Şu halde ‘Âlî’nin düzenlemesine göre Nusret-nâme’deki ana bölümler şu konuları ihtiva eder.

B(1a-6b) Giriş kısmı

B(7a-15b) “Bu meclis”, Safevilerin menşei ile Osmanlı Safevi ilişkilerinin tarihi zeminini açıklar.

B(15b-39a) “Bu meclis”, Lala Mustafa Paşanın sefer hazırlıkları çerçevesinde Kuzey Kafkasya’daki topluluklara ve Tatar hanına gönderdiği, sefere davet mahiyetindeki mektuplarını ihtiva eder.

B(33b-34b) Ordunun İstanbul’dan ayrılması ve Üsküdar’da toplanması. Burası Osmanlı ordusu için doğu seferlerinde ilk durak konumundadır.

B(34b-39a) Serdar ve ordunun Üsküdar’dan ayrılması ve İznik’de Yeniçerilere ziyafet düzenlenmesi.

B(39a-42b) Ordunun İznik Kütahya-Konya-Sivas yolunu takip etmesi ve Koçhisar'ına varması.

B(42b-62a) Ordunun Erzurum'a varması ve istirahatı.

B(62a-64a) Ordunun ihtiyaçları için yapılan tedarikler ve Çermik'e gelmesi.

B(64a-65a) Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa emirlerinden Yusuf Bey'in Safavi emirlerinden Emir Han ile çatışması.

B(65a-79b) Ordunun Ardahan'dan göçüp Gürcistan içine girmesi.

B(79b-103a) Çıldır muharebesi sonrası gelişmeler ve Gürcülerin ahvali.

B(103a-115) Ordunun Kür nehrini geçerken yaşadığı sıkıntılar.

B(115a-118a) Ereş kalesinin inşası.

B(118-120a) Şirvan müdafaasına bırakılan asker ve mühimmat.

B(120a-126a) Emir Şemhal'in Serdar ile mülakatı.

B(126a-133b) Ordunun farklı bir yoldan, Gürcistan içinden Erzurum'a geri dönüşü.

B(133a-154b) Ordunun Erzurum'a geri dönmesinden sonra Şirvan'da kalan Osmanlı kuvvetleri ile Safevi birlikleri arasındaki çatışmalar.

B(154a-170) 1578-79 kışında Azerbaycan'da ve Osmanlıların Güney-Doğu sınırı durumundaki Şehrizol ve Bağdad bölgesindeki gelişmeler.

B(170a-177b) Azerbaycan'daki Osmanlı kuvvetlerinin Safaviler karşısında ağır yenilgiye uğraması, bu talihsiz haberlerin Erzurum'a ulaşması.

B(177b-180b) Muhammedi Han'ın Osmanlılar ile barış için Hüseyin ağa adlı adamını Erzurum'a göndermesi.

B(180b-190b) Erzurum'da 1578-79 kışının şiddeti ve çekilen sıkıntılar,

Nusret-nâme'nin ikinci kısmı

B(199b) Civarda bulunan beylerin toplanması ve emir-i hümayunla ordunun Erzurum'dan ayrılarak Kars'a varması.

B(197a) Ordunun Kars'a varması ve istirahatı takiben Kars Kalesi inşasına başlanması.

B(203b) "Bu meclis tefsilanın tafsil hali ve vaki olan muhasaranın

içtimai şerhinde olur. Eğerçeki eva'il kitabdaki el-cümle beyan olunmuştu vala bu mahalda tekrar iradı lazım olup münasip görüldü”.

B(205b)Tiflis kalesindeki Osmanlı birliklerinin Gürcüler tarafından kuşatılması ve burada çekilen sıkıntılar.

B(214a) “Bu meclis” Erzurum’dan Zulkadiriye beylerbeyisi Mustafa Paşa’nın yardımcı kuvvetlerle Tiflis’e gönderilmesi ve gerekli tertibat alındıktan sonra Mehmet Paşa ile geri dönmelerini, nihayet Gürcüstan bölgesinin ahvallerini anlatır.

B(221a) “Bu meclis leyle-i Regayibin ihtiramı ve guzatun tezeyyün kal’a u burç ve hiyam-ı zikrindedür”.

B(225b) Mîr-mirân Şam Hasan Paşa’nın Tiflis’e gerekli mühimmat ve askerle gönderilmesi.

B(238b) Tokmak Han’ın sınır bölgesinde ganimet amacıyla otlığa giden hizmetkarları kaçırmaması ve öldürmesi üzerine gönderilen Osmanlı birlikleri ile çatışmaları.

B(241b) Serdar’a Tokmak Han’ın elçi ve mektup göndermesi ve bundan sonra gelişen diplomatik faaliyetler.

B(270a) Lala Mustafa Paşa’nın görevden alınması ve Hüsrev Paşa’nın vekaleten kaim makam sipahsalar olarak atanması

B(277a) “Bu meclis Lala Mustafa Paşa’nın vefatı beyanındadır”.

Yukarıdaki ‘Âlî’nin metin düzenlemesinden öyle anlaşılıyor ki,1578-80 Kafkas seferi sırasında serdar başkanlığındaki sefer meclisi yirmi kez bunu takip eden yılda ise onbir kez toplantı yapmıştır. Dolayısıyla esrinde otuz bir adet ara bölüm bulunmaktadır. Bunlar yani “Bu meclis” ile başlayan açıklayıcı kısa pasajlar toplantıların mahiyeti ve sebebiyetleri hakkında yeterli izahı yapmaktadır. Ancak eserin bu şekilde dizaynı bir gerçeğin daha ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. ‘Âlî önceki ve daha sonraki nesir olarak yazdığı eserlerinin aksine Nusret-nâme’de niçin bu şekilde bir düzenleme yapma gereğini duymuştur? ‘Âlî gibi yazımda yetenekli bir çağdaş aydın yeni bir yazım türünü geliştirmek mi istemiştir? Kuşkusuz bunun nedenleri önceki yapıtların teknik özelliklerinde olduğu kadar Osmanlı bürokratik yapısı içerisinde aramak çok daha gerçekçi olur.

Nişancılık, Divan-ı hümayunda (merkezi hükümette) yer alan en önemli bürokratik birimlerden biridir. Ortadoğu İslam devletleri müesseselerinden Osmanlılara intikal eden bu memuriyet; Divan-ı

hümayunda iç ve dış meseleler hakkında mütalaalarını bildirir ve hükümdarlara yazılacak nâmeleri; diğer mühim ferman, berat ve hükümleri tesvit, tahrir ve tetkik ederdi. Bu bakımdan Nişancılık makamına bürokratlar, daha ziyade alimlik ve münşilik vasıfları ağır basan kişilerden ve katiplik müessesinde görev yapanlar arsından atanırdı. Özellikle Tacî zade Cafer Çelebi'nin nişancı olması ile birlikte bu makam büyük bir itibar ve rağbet gördü. Bu durum Koca-Nişancı Celal-zade zamanında doruk noktasına ulaştı. Bunların ortak yönlerinden bir tanesi de Reis-ül kütüplük ve Nişancılık makamına atanmalarının herhangi bir seferden sonra vuku bulmasıdır⁹. İşte 'Âlî, selefleri İdris-i Bitlisi, Celal-zade Mustafa Çelebi ve Feridun Ahmet Beyin bu makama atanmalarındaki kriterler ile bürokratik prosedürü irdelemiş; böylece münşilik görevini nişancılık makamına geçmek için sıçrama tahtası olarak değerlendirmiştir. Nitekim 'Âlî Sokullu Mehmed Paşanın Ekim 1979 yılında ölümü üzerine Nişancılık görevini istemiştir¹⁰.

Nusret-nâme'nin tedvini ve nüshalarının teknik yazılışları ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra şimdi de biz, bu esere bağlı olarak 'Âlî'nin tarihçiliğini ele alalım ve bu konuda bir şeyler söylemeye çalışalım. Hattı zatında 'Âlî eserinin yazılış sebebini, gelecek öğrencilere tarihin öğretimi ve rağbet olunan katiplik sınıfına diplomatik yazışmaların yollarını anlatmak olarak izah eder¹¹. Biz burada onun inşaadaki ustalığı üzerinde durmayacağız.

XVI. yüzyılda hanedanın belli oranda desteği ile tarihsel nitelikli çalışmalar hız kazanmış ve belli bir format almıştır. Konuların boyutu , içerdiği zaman dilimi, yazılış üslubu ve kullanılan dil bakımından bunlar başlıca üç türdendi: İlki, yalın bir Türkçe ile yazılan "Tevarih-i Al-i Osman" niteliğinde yazılan Osmanlı tarihleridir. İkinci, Moğol ve sonrası dönem yazarlarının yapıtları örnek alınarak Yüksek Osmanlıca Türkçesi ile yazılan evresel tarih çalışmalarıdır. Osmanlı devletinin imparatorluğa dönüşmesi ile beraber çok dilliliğin yarattığı sorunu gidermek için bu tür tarih yazarları özellikle İslami söylemin dilleri Farsça ve Arapça'ya bağlı kaldı. Bu inşa üslubun ilk yaratıcısı İdris-i Bitlisi olup muhteva bakımından ilk türden eser vermiştir. Onun halefleri Celal-zade, Ramazan-zade ve Hoca Sa'adeddin Efendi'uslup bakımından onu model seçmekle

⁹ Celal-zade 1535 İrakeyn seferinden sonra nişancı Seydi 'Âlî Bey'in yerine nişancı olarak atanmıştır. Bkz. Tayyib Gökbilgin, " Celal-zade" İA

¹⁰ BM, vr. 250b-251a

¹¹ BM, vr. 5a " Tullab-ı atiyeye ta'lim ve küttab-ı râğıbeye üslub-ı inşâyı tefhim niyyetine bu kitab-ı belâğat".

beraber Osmanlı Tarihini de içine alacak şekilde daha kapsamlı tarih yazmışlardır. Bürokratik kariyerinin yükselmesinde son üç tarihçiyi kendine örnek alan 'Âlî, hayatının son dönemlerinde yüksek kültür üslubu ile tutarlı bir tarih yazmayı hedef seçmiş ve bu alanda seleflerini de aşarak özgün bir üslup geliştirerek Kühü'l -ahbâr adlı dünya tarihi yazmıştır.

Üçüncü tür ise bir olayı,seferi veya saltanat dönemini tanıtan Fetih-nâme, Zafer-nâme ve Gazavat-nâme gibi eserlerdir. Konu bakımından Arap edebiyatındaki Megazi ve şekli düzen ile manzum olarak yazılmasından ötürüde Şehnâme ve Mesnevi türüne benzeyen bu eserlerin ilki 'Âlî gibi Gelibolulu Mehmed Zaif Efendi tarafından kaleme alınan II.Muradın Gazavat-nâmesidir¹². XVI.yüzyıl da Sultan Selim ve Süleyman'ın fetihleri ile bu türdeki ürünler kesafet kazanmıştır¹³. Bu bağlamda 'Âlî meslek yaşamının erken döneminde mezkur nitelikli olmak üzere Heft-Meclis, Nadirü'l-Mehârib ve Nusret-nâme adlı yapıtlarını Osmanlı tarihine kazandırdı. Genellikle bu tür yapıtların temel amacı övülen kişinin lütfunu kazanmak ve Osmanlı propagandası yapmaktır¹⁴. Her üç eserin ortak yönleri bunlarla sınırlı değildir; aynı zamanda yüksek Osmanlıca ile yazılmışlardır. Özellikle müellif şiirin yanı sıra hem Farsça hem Türkçe inşa yazımındaki ustalığını Nusret-nâme'de doruk noktasına taşımıştır. Diğer yandan onun eserini hem manzum hem nesir halinde yazması ve diğer eserlerinden farklı olarak çağdaş şehnâmeler gibi minyatürle süslemesi 'Âlî'nin Nusret-nâme'yi diğer tarih türünde olduğu kadar şehnâme türünün özelliklerine uygun şekilde geliştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim müellifin bu yapıtının minyatürlü nüshasını saray atelyölerinde hazırlarken şehnâmeciler olarak yeni sivrilen Lokman'ın şiir yeteneğini alaya alması¹⁵ onun şehnâmecilerle rekabet ettiğini veya III Murad döneminde önemli bir mevki haline gelen Şehnâmecilik makamına göz diktiğini göstermektedir. Bu bağlamda Nusret-nâme'nin o dönemde çok yaygın olan Şehnâme ve Gazavatnâme vb. türlerinin inceliklerini taşıyan bir eser olduğu söylenebilir.

'Âlî'nin Nusret-nâme'yi yazarken hangi kaynakları kullandığı , üzerinde durulması gereken önemli sorulardan biridir. O, Kühü'ahbâr'da (kendi döneminden önceki olaylar hariç)¹⁶ ve Nusretnâme'de kaynaklarının açık listesini vermez çoğu kez olayları anlatırken referansları bazen açık

¹² Mustafa Erkan, "Gazavat-nâme" *DVİA*, s.439

¹³ A. Sırrı Levent, *Gazavât-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara 1956, s.4

¹⁴ Cornell H Fleischer,aynı eser,s.235-240

¹⁵ Cornell, H. Fleischer,aynı eser, s.108

¹⁶ Kühü'l ahbârın kaynakları için bkz. J.Schmidt,aynı eser,s.22-37

bazen de net olmayacak şekilde gösterir. Nitekim O, İran savaşının açılması için en uygun zaman işareti olarak değerlendirilen 1577 yılı sonunda görülen kuyruklu yıldız hakkında kendi görüşünü belirttiikten sonra genel temayülleri “diyü guna-gun tasavvurları ve ibret nümün tefekkürler iderlerdi” şeklinde ve bazen de “bunun ahkâmını beyan edip” ifadeleri ile belirtir. Bu satırlar arsında çok nadir olarak dahi kaynağı “zayıçe-i talimde” olarak açıkça verir. Hatta o, bu konudaki görüşleri kuvvetlendirmek için konunun uzmanından “Pes cümle-i müneccimin, hususa tarih-i mezburda sahip-i rasat olan Mevlânâ Takiyye'ddin”den görüşler aktarmaktadır¹⁷.

Diğer yandan 'Âli Safavilerin menşei ve Osmanlı-Safavi ilişkilerinin tarihi zemine dair vermiş olduğu bilgileri kaynak belirtmeksizin özetleyerek vermektedir. Bunları anlatırken o, dili geçmiş zaman(past perfect) kullanmayarak geçmiş zaman(simple past tense) kullanır. (düşdü, idi, eyledi, göründü... gibi) Ancak bu kısım için o muhtemelen önceki tarihçilerden Kemal Paşa-zade'nin eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Nitekim O, isim vermeksizin İran'a açılan seferin dinen caiz olup olmaması hakkında görüş bildirirken, Ebu Su'ud Efendinin fetvalarını olduğu gibi almıştır (Şeyhü'l-islam ve hallal-i müşkülât-ı enam olan müftiyan-ı izan fetvalarında ifham olunmuştur). Bundan başka ordu Kars'da bulunduğu esnada Revan bölgesine harekette bulunan askeri birliklerin bölgede bulunan Safavi ve onlara tabi Ermenilere karşı tutumunu belirleyen dini fetvaların kaynağını ise “Müftülerimizden asvetü'l mütehhirm şemsü'l mülk validin Kemal Paşazade ve kıdvetü'l muhikkakin umdetü'l muteamikin Mevlana Ebusuud Efendi ki varis-i ilim beni anibihi Hoca dimekle marufdur”¹⁸ diye verir. Ayrıca seferin gelişimi içinde Dağıstan'daki Derbent hakkında da “Dillerde mezkur ve kütüb-i tevarihde mestûr olan Derbend nam kala”¹⁹ diyerek kaynağın ismini vermeden genel ve meşhur tarih kitaplarını referans gösterir. Müellifin bütün bu kendi ifadelerinden anlaşıldığı gibi genel hassasiyetler çerçevesinde o dönemde hüsnü kabul görmüş güvenilir kaynakları kullanmaya yönelmiştir. O bu materyalleri kullanırken iki yol takip etmiştir: I- Kaynaklardan bütünü ve pasajı harfî harfine kopya etmiş. II- Kısaltma ve yoğunlaştırma şeklinde özet yapmıştır.

Nusret-nâme'nin en önemli kaynağı kuşkusuz resmi yazışmalar olup, eserin yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır.(münşeat toplamı seksen iki

¹⁷ Bu kuyruklu yıldızla ilgili bilgiler için bkz. BM, vr. 5b-6b

¹⁸ BM, vr. 239b

¹⁹ BM, vr. 116b-117a

adettir.) Bununla beraber ‘Âlî yapıtında aynı muhteva ve ton ile yazılmış fakat farklı şahıslara gönderilmiş mektupların sadece birine yer vermiştir²⁰. Bu durum yazarın daha çok mektup yazdığını gösterir. Ancak her mektubu eserine kayıt etmemesi onun münşilik vasfını öne çıkarmak için seçici davranıp bunların numunelerini derlediğine işarettir. Diğer yandan O serdara gelen cevabi veya farklı mahiyetli mektupları kullanırken de aynı seçiciliği yapmıştır. Nitekim bunlardan sadece Emir Şemhal’in Çağatay Türkçesi ve Emir Seccad’ın Arapça yazarak gönderdikleri itaat-nâmelere ayrıca İstanbul’daki merkezi hükümet ile Hoca Saadeddin Efendinin Serdara gönderdiği istimâlet-nâmelere ve Adil Giray tarafından kaleme alınmış mektubun suretine yer vermiştir. Onun bu materyalleri eserinde kullanması modern tarihçilik açısından önemli olmakla beraber bunları diğer resmi kayıtlarla karşılaştırmadan veya değiştirmeden olduğu gibi eserine kayıt etmesi onun bunları tarih öğretisinden ziyade yukarıda ifade edildiği gibi inşa yazma ustalığını göstermek niyetini açığa vurur. Bununla beraber bu materyallerin zengin kaynak kullanımı ile vücuda gelmesi bunların tarih öğretim boyutunu da öne çıkarmaktadır.

Bu resmi yazıların kaynağı çoğu kez farklılık arz etmektedir. Hitabî mektupların kaynağı genelde sefer meclisinin görüşleri ve kararlarıdır. Bazılarının ise, kendisinin yazdığı cevabi mektuplarının referansı gibi, mektubun suretini kayıt etmediği fakat bir şekilde zikrettiği gelen cevabi mektuplar ile casusların raporları²¹ ve ulakların getirdiği bilgilerdir²². Sefer esnasında İstanbul’a gönderilen arzların kaynağı olayların gelişimine göre değişkendir. Örneğin Çıldır ve Koyun geçidi muharebeleri sonrası gönderdiklerinde müşahedeleri önemli yer tutarken Sivas’da mekezi hükümete yazılan mektubun referansı Zülkadiriye beylerbeyisinin ve

²⁰ İstanbul’da sefer hazırlıklarının sürdüğü esnada Dağıstan hakimlerine ve Gürcü meliklerine ayrı ayrı fakat aynı ton ve muhtevada mektup göndermesine rağmen Nusret-nâme’de sadece Tabesaran hakimi Gazi Salih’e ve Gürcü meliklerinden Başuaçuk Gorgi’ye gönderilen mektupların suretine yer vermiştir. Bu mektupların başındaki açıklamalarda ise diğer bölge beylerine aynı mealde mektup gönderildiği yazılıdır(BM,vr.20a-20b). Ayrıca müellif Erzurum’dan Osman Paşa’ya yazdığı mektubun suretine eserinde yer verirken, diğerlerini kayıt etmez. Halbuki Emir Şemhal , Hanzadeler ve Bekir Mirza’ya aynı mahiyetli istimâlet-nâmeler gönderilmiştir. bkz.BM.vr.175b

²¹ “Hususa ada tarafından çıkan casusların ahbâr-ı sahihesi ve rey-i cemilenüzle gönderilenlerin istimalet-i kavmiyesi” Ayrıca Şah tarafından gelen nâmemler onlara yazılan resmi yazıların kaynağını oluşturmuştur(BM,vr.144b).

²² İstanbuldan gönderilen ulak Mustafa Çavuş(BM.vr. 8b), Melik Başuaçuk canibinden gelen ulak Kubad Çavuş(BM,vr.86a), Levend Handan musil-nâme Hüseyin Beğ yedinden bu canibe mektubun gelüp(BM,vr.90a),Aras han inhizamından sonra İstanbul’dan Handan Ağa kulları Erzurum’a gelerek, bu savaş da görev alanlara hediyeler getirdi ve Osman Paşa kullarına mektubu yazıldı(BM,vr.151b).

Elbistan kadısının Şambayat Türkmenleri'nin ayaklanmasına dair serdara gönderdiği mektuptur²³. Erzurum'dan payitahta gönderilen arzlara ise daha ziyade Şirvan bölgesinden gelen mektuplar ve adamlar referans olmuştur. Müellif bunları, “Şirvan Beylerbeyisi Osman paşa kullarının mektup ve adamları gelüp”²⁴, bundan başka “Levend han oğlu Aleksandır canibinden Tiflis beylerbeyisine gelen mektup da dahi “ilam-ı hal ve tafsil-i ceng ü cidal kılınup”²⁵ ve Şeref hanın Osmanlı safına geçmesine dair hikayeyi ise “beylerbeyi kulları mektubuyla ilam ittükde”²⁶ diye verir. Diğer birimlerden ve farklı kişi ile yönlerden gelen bilgilerin referansını da “birkaç casus ahbâr-ı meserret asarı-ı ibret-i menusla Erzurum'a gelip”²⁷ ve “gelen adamlar ve alınan diller tafsil üzere hayır haberler virüp” ayrıca düşman tarafından gelen haberlerin kaynağını da “Ada taraflarından varit olan kâr-âgahândan gelen ahbâr-ı meserret-beyan” olarak gösterir²⁸. O, kendine gelen bu bilgileri bazen dolaylı ifadelerle olduğu gibi kullanır çoğu kez de konun gelişimine göre kaynaklardaki bilgileri karşılaştırarak değerlendirme yapmış yani senteze varmak istemiştir. O, böylece kendine özgü bir metin meydana getirmeye çalışmıştır.

‘Âlî “ Bu Meclis” ile başlayan açıklayıcı kısa pasajları kuru ve basit Türkçe ile açık ve özenle yazmıştır. Müellif bir nevi ana başlık niteliğindeki bu kısa notlarla ve aynı özellikteki alt başlıklarla eserinde kullandığı materyalleri uzlaştırmayı amaçlamış olmalıdır. Ayrıca bunlar kaynak kullanımına dair bazı ip uçlarını da vermektedir. Bu aynı zamanda nasıl ‘Âlî pratikte kaynaklarını seçti? Sorusuna da cevap vermektedir. O, bu bölümlerde resmi yazışmaların yoğun olduğu pasajları “tahrir olunmuştur, ...beyanındadır, ...zikrindedir, ...tafsildür, ... mahaldür, ... tastir olunmuştur, ...yerdür” gibi ifadelerle, müşahedeleri ile ulaşılan bilgileri ve araştırmalarına bağlı olarak kaydettiği “Bu Meclisli” bölümleri ise “kıldıkları, olunduğu, itdükleri, kıldığu, gitdükleri, idiğü, oldukları, tahrir olunmuştur” kelimeleriyle bitirmektedir. Bu verilerden de anlaşıldığı gibi bu bölümlere daha ziyade sefer meclisinin kararları, müşahedeleri ve çeşitli kanallardan gelen bilgiler²⁹ kaynak olmuştur. Diğer yandan bu bölümlerin yedi adedinde sadece resmi bir yazı veya mektupların bulunması sefer meclisinin bir zaruret sonucu toplandığını ve buradan sadece diplomatik karar çıktığı anlaşılmaktadır.

²³ BM, vr. 39b

²⁴ BM, vr. 133a-b

²⁵ BM, vr. 135a-b

²⁶ BM, vr. 139 a

²⁷ BM, vr. 132 a

²⁸ BM, vr. 41a

²⁹ BM, vr. 43b “haberlerle gelüp”

O eserinde sadece resmi yazılardan ve kitaplardan faydalanmamış; yukarda ifade edildiği gibi sözlü personel bilgilerini de kullanmıştır. Nitekim 1578-79 kışı Erzurum'da Şirvan'dan havadis alınmayınca merkezi hükümet ve sefer kurmayları büyük bir sıkıntıya düşerler. Bunun üzerine 'Âlî bölgedeki gelişmeler hakkında sağlıklı bilgi akışını sağlamak için oradan kaçıp gelen Has Beğ ve Ebul Kasım adlı şahıslar ile istişarede bulunur. Bundan başka Tiflis Beylerbeyisinin gelen adamlarından³⁰ alıntı yapan münşi, bazen de ismini zikretmediği casusların ifadeleri³¹ dahilinde Şirvan olaylarını aydınlatma gayreti içindedir. Ayrıca Dağıstan hakimi Emir Şemhale söyleşi yapan 'Âlî, bu görüşmeye bağlı olarak Kuh-ı Elbürüz'un öbür tarafında yaşayan İt-Tebl adlı bir topluluk ile Kaytak ülkesinde yaşayan iki şahıs egzotik tarihini ve yaşam biçimlerini anlatır³². Bütün bu hadiseler yazarın gerçek anlamda sorgulayıcı bir zihni ve güçlü bir öğrenme tutkusunu göstermektedir.

'Âlî Nusret-nâme'de Epiğrafik materyalleri de kullanmıştır. O Kars kalesinin yeniden inşası sırasında bulunan Selçuklu Sultanı İzzettin Kılıçarslan ve kızı Kerimüddin Hatun tarafından inşa edildiğini gösteren klasik dönem Arapçası ile yazılmış bir kitabeyi tanıtır ve eserinde bunu kullanır.

Erzurum'da bulunduğu esnada yalnız Şirvan hadiselerini İstanbul'a bildirmekle kalmamış aynı zamanda Osmanlıların Güneydoğu sınırındaki gelişmeleri de yazmıştır. Çünkü Osmanlılar İran harbinde hem kuzeyden bir büyük ordu ile Azerbaycan üzerine yürürken diğer yandan Güneydoğu hududundaki beylerbeylerinden sınır bölgesindeki Safavi topraklarına saldırmalarını istemişti. Ancak Bağdad beylerbeyisi Hüseyin Paşa bu emri yerine getirmemişti. Bunun üzerine Cafer Çavuş adlı ulak Şehrizar Beylerbeyisi Şemsi Paşa oğlu Mahmud Paşa tarafına gönderildi. Bu emir gereğince O emrindeki güçlerle sınır bölgesinde bulunan Safavi emirleri Solak Hüseyin ve Rüstem Halife'ye baskın yaparak büyük zayıat verdi. Bu gelişmeleri 'Âlî bir mektupla asitaneye bildirmiştir³³. Ayrıca Nusret-nâme'de olaylar anlatılırken bunların içinde bulunmuş önemli şahsiyetler hakkında da bilgi verilmektedir. Mesela Güllüzade Mehmed ve Mevlana Vâlîhi³⁴ nin kısa biyografileri onlarla ilgili konular bağlamında zikredilirken, Gürcü beyi Levent han(Der zikr-i menak-ı veled-i Levend

³⁰ BM, vr. 173a-174b

³¹ H. Mustafa Eravcı, aynı tez, c. I s. 31

³² BM, vr. 122a-123b

³³ BM, vr. 154b-156a

³⁴ BM, vr. 111b

Han) ile Emir Şemhal(Hikayat-ı Emir Şemhal)³⁵in hayatı özel başlık altında anlatılmaktadır. Bunlardan başka Sokullu ve Lala Mustafa paşanın ise ölüm haberleri Erzurum'a ulaştığı zaman "Hikayat"³⁶ olarak verilir. Görüldüğü gibi bu önemli şahsiyetlerin biyografilerini anlatırken o genel ifadeler kullanarak kaynağın ismini vermeden geçiştiriyor. Çünkü müellif çoğu kez onlarla bir arada bulunmuştu.

Nusret-nâme'de düz yazı arasında bir çok şiir parçası vardır. Onların bir çoğu başka şairlere atfedilir. Örneğin müellif Hafız-ı Şirazi³⁷ ile Vâlihi ve Mevlana Celaeddin Rumi'den³⁸ alıntı yapmıştır. Kaside,gazel,nazm,tarih, ve kıta olarak adlandırılan bu şiirlerin direk olarak şairin kolleksiyonundan veya dolaylı olarak diğer eserlerden mi kayıt edildiği tespit edilemiyor. Diğer yandan bazen de o eserine kaydettiği şiir parçalarının kaynağını açık vermeyerek bunları "ilmi zâ'ircede kâmil ve fenni cifrede 'âlim ü fazıl iki şeyh-i aziz vâsıl -ı tarîk-i zâirce ile bu ebyatı istihrâç eylediler"³⁹ diye verir. Kendi manzumelerini ise "li-münşi'i-hi" olarak kayd eder.

'Âli eserini katip sınıfına inşa üslubunu öğretmek amacıyla kaleme aldığı için eseri Arapça, Farsça ve Öz Türkçe gibi üç ayrı dilin ustalıklı kullanıldığı bir içerik kazanmıştır. Nitekim bu üç lisan ile yazılmış diplomatik vesika çeşitleri ile farklı türdeki şiir parçalarını örnek olması ve bu dillere hakimiyetini göstermek bakımından Nusret-nâme'ye kopya etmiş veya yazmıştır. Bunlar Arapça Emir Seccad'dın bir mektubu ile adını vermediği bir şairin iki şiir parçası ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış Emir Şemhal'in itaat-nâmesidir. Ayrıca O, Safavi emiri Muhamedi Tokmak Han'a gönderilen bir mektub ile İran tarafına gönderilen Türkçe mektuplar içindeki manzumeleri Farsça yazmıştır. Bunların dışında Nusretnâme'nin büyük bir kısmında o, anlamsız bomboş kelimeleri kullanmaksızın özellikle seçilmiş, Farsça ve Arapça izafeler, kafiyeler, vezin değiştirme ve çeşitli seci gibi gramatikal hususiyetlerden teşekkül eden orta seviyeli Osmanlıca Türkçe'sini kullanmıştır. Ancak İran tarafına gönderilen resmi yazıları Farsça'nın olgun edebiyat-tarih geleneğinin kaynaklık ettiği ağıdalı bir dil ile yazmıştır. Nitekim 'Âli,Tokmak Hana yazılan mektubu herkesin anlayamayacağı incelikte yazdığını (pür-remz ü nikât bir cevab-ı bâ-sevâb)

³⁵ BM,vr.121a-b

³⁶ Sokullu'nun(BM,vr.232a-b) ve Lala Mustafa'nın hayatı(BM,vr.279a-81a) için ilgili sayfalara bakınız.

³⁷ BM,vr.87a

³⁸ BM,vr.36a

³⁹ BM,vr.12b-15b

ve “belâgat-ı isbât”ı yerine getirdiğini söylemektedir⁴⁰. Bununla beraber o eserinde yer yer çok kuru basit Türkçe olan dili de kullanmıştır⁴¹. Örneğin Karavol, tabanca ılgar, uğraş, yoldaş ve buna benzer kelimeleri Arapça ve Farsça terkiplerinin yanında kullanarak bir nevi onları Türkçeleştirmiştir. Ayrıca halk dili terkiplerini(üzerinde kuş uçmaz, kolan yürümez... gibi) ve Farsça, Arapça şiirlerinin yanında halk türkülerini de kullanarak eserini süslemiştir.

Eğer serkeşlik eylerse ‘Acem Şahı Hüdabende
Götürsün boynu bağı kapuna kılsun Hüdabende⁴²

Bütün bu verilerden anlaşıldığı gibi O eserini, J Shmith’in Kühü’l ahbâr adlı eseri için söylediği gibi toplum katmanlarından her kesimin anlaya bildiği Osmanlı inşasının karmaşık orta seviyesinden⁴³ ziyade entelektüel kesim içinde değerlendirilecek üst kademedeki medrese öğrencilerine hitabet edecek şekilde Arapça, Farsça, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı inşasının yer yer karışık vasat ve yüksek dereceleriyle yazmıştır.

‘Âlî Nusret-nâme’de olayları nesir halinde geniş- geniş yazar; fakat sonunda bir kaç beyitlik bir şiirle onun özetini verir: Mesela; payitahta gönderdiği arzda Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Çıldır muharebesindeki başarısını uzun uzadıya nesir halinde anlattıktan sonra nazım olarak onun başarısını şu şekilde açıklıyor.

Merd imiş hasılı hünerver imiş
Ferd imiş mislli yok dilaver imiş⁴⁴

Diğer yandan Çıldır zaferinin sonuçlarını ve Kızılbaşların hezimetini de:

Kesüb başın yudılar, kana şahum nice evbaşı
Kara toprağa yeksan itti, gaziler Kızılbaşı..⁴⁵

diye izah eder. Bazen de tersini yapar önce olayı nazım olarak kaleme alır daha sonra nesir olarak yazar⁴⁶.

⁴⁰ BM, vr. 55a

⁴¹ J. Schmidt, *Pure Water For Thirsty Muslims*, Leiden 1991, s.107 ve A. Tietze, “ ‘Âlî’s Prose Style”, in *Archivum Ottomanicum*, 1973, s.298

⁴² BM, vr. 96b

⁴³ J. Schmidt, aynı eser, s.218

⁴⁴ BM, vr. 70a

⁴⁵ BM, vr. 72a

⁴⁶ BM, vr. 97b

'Âlî'nin özelliklerinden biri de iyi bir dini formasyona sahip olmasıdır. Nitekim o çağdaşı olan ve seferi ihtiva eden Gazavat-nâme ve Zafer-nâme türü eserleri kaleme alan müelliflerin aksine yazdığı mektuplar ve kaydettiği müşahedeler içinde konunun gelişimine göre Kur'an ayetleri veya dua ifadelerini mevzulara göre yerleştirerek konulara açılım getirmiştir. Nusret-nâme'nin birinci ve ikinci kısmında 130 tane ayet kullanmıştır. Her ne kadar bu ayetlerin bir kısmı tekrardan ibaret ise de bunlar eserin muhteviyatı içinde Osmanlıların Safavilere bakış açısını ve müellifin düşüncelerini göstermesi açısından önemli yer işgal eder. Mesela Çıldır sahrasındaki Osmanlı ordusuna Allah'ın apaçık bir zafer sağladığını Fetih süresinin birinci ayeti ile ifade ederken⁴⁷ Safavi ordusunun hezimetini A'raf süresinin 41. ayeti ile açıklamaktadır⁴⁸.

'Âlî'nin Nusret-nâme'deki en belirgin yönlerinden biride, olaylar arasında sebep-netice bağı çok kuvvetli bir şekilde kurmasıdır. Olayların önce sebepleri anlatılır, sonra netice verilir. Nitekim Şark seferinin sebebini "*Der-sebeb-i tenmik-i menâkıb-ı cihad ve bâ'is-i tahkik –i ma'âyib-i ehl-i 'inâd mâ'vâhüm cehennem ü bi'se'l-mihâd*" başlığı ile verir. Ayrıca "Bu meclis" ile başlayan bölümlerde ve mektuplarda da olayların yer yer sebeplerini izâh eder. Ayrıca müellif çok kere olaylarda geçen meşhur şahıslar(mesela sefere katılan Safavi-Osmanlı beyleri vb.) ve yerler(mesela kaleler şehirler vb.) hakkında bilgi verir. Bununla beraber Kafkasya'daki en küçük topluluklar hakkında da aynı üslubu sergiler⁴⁹. Diğer yandan olaylara tarih vermek tarih düşürmek 'Âlî'nin diğer özelliklerinden biridir. Tarihleri Arapça, Farsça, ve Türkçe'den biri ile veya her üç lisan bir aradadır. "mâh-ı Seferin yigirmi yedinci günü ki düşenbih idi"⁵⁰.

'Âlî eserinde sefer esnasında ilgisini çeken yerlerin coğrafi özellikleri ile tarihi binaları geniş Osmanlı coğrafyasındaki benzerleri ile bağ kurarak tanıtır. Örneğin Tiflis şehrini anlatırken şu ifadelerle yer verir: "*Felacerm Kal'a-i Tiflis gibi hisâr-ı nefis ki, ka'rnâk hendekine ve şehrine ve buruç mutabakına göre âb-ı rû-yı memâlik-i Arab mahrûsa-i matbû'a-i Haleb kal'asının numunesidir. Ve kûr suyu dedikleri nehri azim Tuna gibi Kal'a-i*

⁴⁷ BM, vr. 66b

⁴⁸ BM, vr. 67a

⁴⁹ Kafkasya'daki genel olarak bilinen topluluklar yanında çok daha ayrıntıya girerek isimleri pek bilinmeyen küçük toplulukları da zikrediyor. Bkz H. Mustafa Eravcı, aynı tez, c. II s. 77. "Tâ'ife-i Çerakese ve 'Âl ve Abkaz ve Çıkıd"(s. 89) Kaytub Gulanda Kumuk ve Kaytak hakimi Emir Şemhal (s. 93) Dağıstan hakimlerinden Tabasaran Hakimi Gazi Reşid oğlu Gazi Salih ve Avar Zabiti Tocalav Bey ve Şah-ı Şirvan evladından Mirza Şahrûha (s. 105)

⁵⁰ BM, vr. 35a

mezbure civarında cârî olub, bir canibden hisâr-ı nâmdârla şehri mamuresi ve bir taraftan bazı varuşu ve Kenâis-i mâmûresi hususa hendekindeki müteaddid ılıcaları haysiyetiyle Vilayet-i Engurusun Budiniyle puştesinin aynıdır”⁵¹. Hakeza o Çıldır ve Çaldıran savaşını karşılaştırarak, benzer yönlerini muharebe alanındaki ölü düşman askerlerinin sergilediği görüntü ve dillere destan olması bakımından ortaya koyar⁵².

Osmanlı padişahları bütün Müslüman tebanın hükümdarı olarak İslamın bilhassa ehli sünnet akidesinin koruyucusudurlar. Bu sebeple ‘Âlî Osmanlı sınırlarını diyâr-ı İslam sınırı olarak gösterir ve haritayı şu şekilde çizer:

“Hâlâ Lahsa ve Basra ve Şehrizol ve Bağdad ve serhadd-i Van ve Erzurum ve Diyarbekir-i âbâd ,hususa güzide-i bilâd-ı Arab,Mısır ve Şam ve Haleb ve dahi Portakal-i bed-fa’âl caniblerin müştemil ve ta sevâhil-i sâhil deryâ-yı Hinde muttasıl olan vilayet-i Yemen ve Aden ve serhadd-i Habeş gibi zemin-i rûşen hattâ diyâr-ı garb ve Cezâyir-i Firengistan ve berü caniplerdeki nevâhi-i Çerakese ve Gürcistan sâhib kırân-ı zeman ve kişveristan-ı cihân olan izzetlü ve sa’âdetlü padişahımızın ecdad-ı ‘izâm ve âbâ-yı kirâm-ı lâzımı’-l- ihtirâmlarınun kuvvet-i kâhireleriyle feth ü teshir alınmışdur. ‘Âlâ el-husus umumâ vilayet-i Anadolu ve memleketi Rumîli ve Kıl’a-i Erdel ve Eflâh ve Karaboğdan ve Kırâl-ı dâll memalikine muttasıl olan Engurus memleketi gibi diyâr-ı âbâdan tığ-ı âlem-girleriyle açılıb, tahtı hükümetlerinde ve pây-ı taht-ı eyâletlerinde sâbit ü mukarrer olmuştur.” Bunlardan başaka aynı harita içinde olup fakat Osmanlı Sultanına vergi vererek bağlı olan ülkeleri ve hükümdarları ise şu şekilde açıklamaktadır: “Beç kırâl(Avusturya İmparatoru) gibi meşhür ü nâmdâr ve Venedik Döji ve Fırınço ve Dubrovnik Beğleri gibi mâldâr ve yarar hakimler, bunca memleketleri ve külli askere ve hazineye kudretleri mukarrer iken, muhâlefet ü inâda kadir olamayup hezâran virgü ve haraçla itâat ü inkiyâd gösterüb”⁵³.

Safavi emirlerine yazdığı mektuplarda yer yer bu Osmanlı siyasi coğrafyasını sınırlarını çizerek Osmanlı idealinin oluşumunu vurgular. Sultan Selim’in 1517 yılında Kölemen devletine son vermesi ve halîfelik

⁵¹ BM,vr.87a

⁵² BM,vr72a. “ Zikr olunan Çıldır sahrası sabıka mahalli-i heyca olan Çaldıran ovası gibi surhser kuşteleriyle.... dopdolu” İstanbula gönderilen arzın sonunda ise “muharebe-i Çaldıran dillerde destan olduğu gibi Çıldır sahrasındaki ceng-i bi- keran şimdengirü mezkur ve meşhur-ı alemiyan olub.” BM.vr. 73b

⁵³ BM,vr.87b-88a

müessesesini kendi şahsında sultanlıkla birleştirmesi Osmanlılar'ın yalnız coğrafi anlamda değil aynı zamanda siyasi ve kültürel olarak İslam mirasına sahip çıktığının açık kanıtı idi. Sultan Süleyman ve onun halefleri Moğol mirasından daha çok pay almak için yeni stratejiler geliştirdiler. Büyük ölçüde Bozkır-İslam sentezi şeklinde biçimlenen yeni doğu politikasının gerçekleşmesi için Osmanlılar, Moğolların Karadeniz ve Ortadoğu hakimiyeti için askeri üst olarak kullandıkları Kafkasya'yı bu kez tersi bir durum için yani kültürel havzaları olarak gördükleri doğu eksenli yayımları için karargah olarak seçmişlerdir. Nitekim 'Âlî bu seferin özel hedefini “ *umûmâ vilâyet-i Azerbeycan hususa reşk-i Şiraz-ı abâdan olan hutta-i Şirvan üzerine serdâr tayin buyurup*” diye açıklarken Osmanlıların uzun vadeli yayılmacı stratejilerinin ip uçlarını ise “ *Hüsrevani-i mülk-i Acem ve taç-dâran-ı Hind ve Sind ve Deylem pay-i taht-ı saltanatından istiman ve arz-ı ubudiyet ü mütâbaat-ı bî-kerân itmâyınca rahat u itminan ve asâyiş-i şeban u rüzane malik olmadıkları*”⁵⁴ şeklinde bildirir.

Diğer yandan üç kıtaya yayılmış bir devletin yada İslamî yapıdaki bir imparatorluğun hükümdarı için kullanılan siyasi terminolojiler kuramsal olarak evrensel idealleri öngörüyordu. Bundan dolayı Osmanlı sultanlarına verilen lakap ve sıfatlar diğer hükümdarlara verilmezdi. Öyle ki Osmanlı padişahları bazı hanedanların yaptığı gibi sadece İslamî nitelikli veya soya bağlı unvan ve lakapları kullanmamışlar aynı zamanda İran-İslam ve Bozkır geleneği içinde evrensel egemenliği çağrıştıran unvanları kullanmışlardır. Nitekim “*Âlî Sultan Murad için*“ *Hakan-ı âlî-tebâr, Hakan-ı Cihan, Kişver-sitân-ı Bülent-iştihâr, Şehr-yar-ı adalet-nişan, İzzetlü ve Saadetlü padişâh-ı alem-penâh, Sahib-kırân-ı zaman ve fermân-rân-ı sâmi-mekân, Hilafet-giti-penâh, arş-ı ıstibah, Sahibkiran-ı firdevis-mekân, hüdavendigâr-ı arş-ı âşiyân, Selâtin-i 'âl-i Osman, hüdîv-i tâcdârân-ı be-nâm ve hüdâvend-i şehr-yârân-ı 'âlî makam olan padişah-ı 'âdil ve zillü'l-İllâhi bî-mü'âdil, Hâkân-ı havâkin-i rüzgar, kaân-ı selâtin-i nâmdâr padişahımız, Hazret-i şehr-yâr-ı nâmdâr ve padişah-ı dindâr-ı büzürg-vâr, Sultan bin Sultan hakan bin hakan, sahib-kiran-ı zaman zillü'l-İllâhi râhat-resân olan padişahım, sultan-ı cihan, padişah-ı Kişversitan, şehr-yar-ı ruy-ı zemin ve Zillü'l-İllâh fi'l- arazin olan saadetlü padişah-ı alem-penâh, Padişah-ı cem-câh ve şâhenşâh-ı encüm-sipâh, şehr-yâr-ı Dârâdar ve kâm-kâr-ı iskender, Padişah-ı kişvergüşâ ve 'âlem-penâh-ı kârfermâ*” ünvanları tercih eder. Böylece yukarda ifade ettiğimiz doğu istikametindeki askeri faaliyetlerine ve daha ileriye dönük yayılmacı politikalarına meşruiyet zemini oluşturmak gibi bir teşebbüs

⁵⁴ BM, vr. 141b

öngörülmektedir. Buna karşılık diğer taraftaki Safaviler için “*Kızılbaş-ı bedgirdâr, Kızılbaş-ı evbaş, revafiz, taife-i rezile, Surh-seran, melahide-i bed-maas, sekeş, câhil-i gâfil ve revâfiz-i lâ-ya’kıl, melâhide-i kallaşun, erkân-ı zındika ü ilhâd, ebvâb-ı fesâd ü nifâk*” şahları için ise “*Şah-ı günrah Etrak-ı bi-akl u din, Etrak-ı nâpâk, mülâhide ,bed-râiy, it*” gibi seferi meşru kılacak davranış içinde bulduklarını ifade eden unvanları sıkça kullanır. Safavilere karşı bu ön yargı çoğu kez onların safında yer alan topluluklar içinde geçerlidir. Mesela Osmanlılarla beraber hareket eden Azerbaycan’daki topluluklardan birini tanıtırken “*Ehl-i sünnet ü cemâat tarikinde ber-karar u pâydâr olan Yaka Türkmenleri*” diyerek onların mezhep yönlerini öne çıkarırken karşı safta yer alan halkları tanıtırken “*Kefer-e-i Gürcü, tâ’ife-i Çerakese ve Âl ve Abkâz ve Çıkıd dedükleri düşman-ı dall⁵⁵ ve Ekrad-ı bed-nihâd*”⁵⁶ gibi küçültücü terminolojileri tercih eder.

Âlî’nin Nusret-nâme’de ortaya koyduğu bu düşünsel boyutu ve tarih metodunu daha iyi anlayabilmek için kendisi gibi Şark seferinde çeşitli seviyelerde hizmet eden ve daha sonraki yıllarda Şirvan’daki bir çok olayın müşahidi olan çağdaş müelliflerin kaynaklarına bakmak gerekmektedir. Böylece İnal’ın Alinin eserleri zamanının standartları ile değerlendirilmelidir⁵⁷ iddiası daha anlam kazanacaktır. Solak askeri olarak bu sefere katılan Ebubekir’in, “Şark Seferleri” ve Hüseyi’nin, “Gazavat-nâme” adlı eserleri Nusret-nâme gibi bu sefere vakfedilmiştir. Ancak bu yapıtlar Nusret-nâme’nin ihtiva ettiği olayları çok kısa ele almışlar ve daha ziyade Şirvan hadiselerini daha geniş bir bilgi yığını halinde Özdemiroğlu Osman Paşanın kahramanlıkları üzerine inşa etmişlerdir⁵⁸. Serdar Lala Mustafa Paşa’nın baba dostu olarak sefere katılan Harimi ise ‘Âlî gibi Lala Mustafa Paşanın yanında bulunmuş olmasına rağmen “Zafer-nâme” adlı eserinde hadiseleri muhtasar şekilde beyan eder.⁵⁹ Her üç eserinde ortak yanları daha ziyade basit kuru herkesin anlayabileceği bir Türkçe ile nesir halinde yazılmaları ve bilgilerin müelliflerin müşahedelerinden oluşmasıdır. Bu bağlamda Nusret-nâme bu eserlerle üslup, kaynak kullanımı bilginin her kesimden aktarılması ve kullanılan yüksek

⁵⁵ BM, vr. 38b

⁵⁶ BM, vr57a

⁵⁷ Mustafa ‘Âlî, *Menakıb-ı Hünerveran* (Haz. İbnü’lemin Mahmud Kemal(İnal), İstanbul 1926, s.53

⁵⁸ Bkz. Ebubekir Bin Abdullah, *Şark Seferleri*, Millet Ali Emiri Ktb. Tarih Kitapları, No.366, vr.1-4; Hüseyin Bin Mehmed, *Gazavat-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, Atatürk Belediye Kütüphanesi, 0118/2 vr. 23-6

⁵⁹ Harimî, Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafer-nâme-i Sultan Murad Han*, İstanbul Üni. Ktb. TY No.2372 vr.8-27

Osmanlıca yazım dili bakımından mukayese edildiği zaman oldukça farklılık arz etmektedir. Fakat burada şu açıkça söylenebilir ki, Nusret-nâme'de Şirvan'daki 1579-80 yılı olaylarına dair boşluğu belli oranda doldurmada ilk iki eser önemli yer işgal etmektedir.⁶⁰

'Âlî'nin diğer eseri Nushatu's- Selâtin de görülen Kafkas seferine dair eleştirel bakışı ve düşünsel bağımsızlık boyutu Nusret-nâme'de bulunmamaktadır. Örneğin birincisinde serdar Lala Mustafa Paşa'nın sefer esnasındaki idareciliği ile sefer planının işleyişi hakkında yedi maddelik eleştiri sunmaktadır⁶¹ İkincisinin ihtiva ettiği konuları Kühü'l ahbârı yazarken adaptasyon ve özetleme şeklinde kullanmış orijinal anlamlarını değiştirmemiştir. Bu durum hayatını son dönemlerinde Kühü'l ahbârı kaleme almasına yani her hangi bir hamiyeye dayalı geleceğe dair bir beklentisi olmamasına rağmen müellifin her iki eserde de aynı tarih metodu uyguladığını gösterir. Kuşkusuz böyle bir yaklaşımda Fleisherin iddia ettiği gibi 'Âlînin tarihçilik kabiliyeti geleneksel ahlaki tarihsel şema ile güçlü bir şekilde engellenmiştir⁶².

Sonuç olarak Nusret-nâme'de 'Âlî, diğer eseri Nushatu's- Selâtin aksine mesleğinden olmamak için eleştirel bir yaklaşım sergilememesinden dolayı J. Shimith ve Walsh ın ifade ettiği gibi⁶³ 'Âlînin sıradan bir tarihçi olduğu söylenebilir ise de tek bir kaynağa bağlı kalmadan olayları kaleme alması eserine orijinallik verdiği gibi kaynak kullanım, üslup ve kullandığı dil bakımından çağdaş gazavât-nâme türü eserlerle karşılaştırıldığı zaman kendine özgü tutarlı bir tarih türü ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle müellif yenilikçidir.

⁶⁰ Şirvan hadiseleri ile ilgili çağdaş kaynaklardaki verilerin karşılaştırması için bkz. H. Mustafa Eravcı, aynı tez, c.I s. 169-173

⁶¹ H. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Nushatü's-Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.III, say.I Afyon 2001, s.32-39

⁶² Fleischer, Cornell, aynı eser, s.153-61

⁶³ Jan Schmidt, aynı eser, s.106; J. Walsh, "The Historiography of The Ottoman- Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries" in *Historians of The Middle East* (eds) B. Lewis and P.M. Holt, London 1962, s.208-11

KAYNAKÇA

Ebubekir Bin Abdullah, *Şark Seferleri*, Millet Ali Emiri Ktb. Tarih Kitapları, No.366

Erkan Mustafa, "Gazavat-nâme" *DVİA*, s.439

Eravcı H. Mustafa, *Mustafa 'Âli's Nusret-nâme*, (Basılmamış Phd Tezi) Edinburgh 1998

Eravcı H.Mustafa ,“Gelibolulu Mustafa ‘Âli’nin Nushatü’s-Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,c.III,say.I Afyon 2001

Feischer Cornell, *Tarihçi Mustafa 'Âli*, İstanbul 1996

Fleischer Cornell, “Royal Authority, Dynastic Cyclism and İbn Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters”, *Journal of Asian and African Studies*, 18/3-4 1983

Gelibolulu Mustafa ‘Âli, Nusret-nâme, British Mesuem Add. 22,011

Gelibolulu Mustafa ‘Âli, *Menakıb-ı Hünerveran* (Haz. İbnü’lemin Mahmud Kemal(İnal),İstanbul 1926

Gökbilgin Tayib, “ Celal-zade” İA

Hüseyin Bin Mehmed, *Gazavat-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, Atatürk Belediye Kütüphanesi, 0118/2

Harimî, Rahimîzade İbrahim Çavuş, *Zafer-nâme-i Sultan Murad Han*, İstanbul Üni. Ktb: TY No.2372

İsen Mustafa,*Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*,Ankara 1994

Levent A. Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihailoğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, Ankara

1956

Schmidt.Jan,*Pure Water for Thursty Muslim*,Leiden 1996

Tietze A., “ ‘Âli's Prose Style”,in *Archivum Ottomanicum*,1973

Walsh J, “The Historiography of The Ottoman- Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries“ in *Historians of The Middle East (eds) B. Lewis and P.M. Holt*, London 1962